

SAMOBOR

Geografska uvjetovanost položaja i funkcije*

STANKO ŽULJIĆ

Uvod — Kod promatranja uvjeta smještaja i razvoja nekog grada ili naselja uopće, uzimamo u obzir i prirodne preduvjete. Oni, povezano s određenim društvenim prilikama, omogućuju opstanak i razvoj grada, te određuju njegove funkcije. Grad, prema tome, odražava vrijednost prostora, na kome je smješten, a njegov razvoj često rezultira i iz potreba jedne čitave pokrajine.

Prirodni preduvjeti ne mogu biti odlučujući za razvoj naselja. Njihovo značenje tokom vremena varira, a većim tehničkim zahvatima može se potpuno izmijeniti. Naselje povoljnog prometnog položaja može u određenim prilikama tu svoju prednost izgubiti izgradnjom novih i pogodnijih komunikacionih veza, koje ga zaobilaze. Grad vojničkog značenja može izgubiti svoje značenje novim političkim medama ili promjenom ratne tehnike. Ekonomsko značenje prestaje iscrpljenjem gospodarskih izvora, ali ga čovjek može i obnoviti iskorišćivanjem dotle nepoznatih i umjetno stvorenih mogućnosti. Dalekim vodovodima, umjetnim natanjanjem, te odvodnjavanjem močvarnih i podvodnih krajeva mogu se stvoriti potpuno novi uvjeti za stvaranje i razvoj znatnijih naselja, i t. d.

Promatrajući mnoga naselja, a posebno gradove, dolazimo do zaključka, da njihove značajke uvijek ne možemo objasniti današnjim vrijednostima njihova položaja. Uvjete, pod kojima su se neki naši gradovi, osobito oni sa sredovječnim značenjem, razvili, otkriva nam tek poznavanje nekadanje vrijednosti njihova položaja. Lokalna povijest odražava promjene u ovom značenju, te su historijski razvoj i vrijednost geografskog položaja organski povezani. Prošlost je pogodovala, da se neki grad razvije u kulturni ili gospodarski centar, što i u suvremenim prilikama predstavlja važan element njegova značenja i garanciju daljeg razvitka.

Stari gradovi na položajima, koji su odabrani i određeni sredovječnim odnosima, ili su novijim gospodarskim i urbanističkim razvojem u potpunosti izmijenili svoj karakter i izgled, ili su izgubili na svom značenju. Neki leže na mjestu, koje ne odgovara suvremenim urbanističkim potrebama. Osuđeni su na propadanje ili se moraju prilagoditi novim mogućnostima i postati dopunski element u sklopu većih gradova, kojima nove prilike više pogoduju. Samobor je lijep primjer, na kome se mogu promatrati gornje promjene.

*Ovo je izvod iz rada, koji je primljen (u veljači 1953) kao diplomska radnja iz geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu.

Položaj i postanak — Samobor, gradić s mnogim spomenicima prošlosti i sa tek nekoliko tisuća stanovnika¹⁾, podsjeća na minuli prosperitet. Mirnoća u stilu i životu čini ga pogodnim za odmor i na časove izgleda kao da nema svoje individualnosti ni prirodnih uvjeta postanka i opstanka. Grad je prividno središte kraja, koji obuhvaća padine Samoborske gore i susjednu savsku nizinu, ali neda-leki i mnogo veći Zagreb utječe na ovaj kraj mnogo jače od samog Samobora. Položaj grada je uvjetovao, da je Samobor u prošlosti uvijek imao po neku funk-ciju ne samo za bližu okolicu, već i za šire područje. Tako je Samobor bio ili zna-čajna prometna i obrambena točka, ili centar važnog rudarskog područja, trgo-vačko i obrtničko središte, da bi u najnovije vrijeme unekoliko promijenio svoj karakter, jer je uz početke industrije snažno ojačalo njegovo turističko značenje, posebno u odnosu na grad Zagreb. U daljim izlaganjima izložit ćemo smjenu i značenje ovih funkcija.

Grad je smješten na izlazu Gradne iz Samoborske gore u savsku ravnicu. Ljepota i dinamika dolomitskog pejzaža daje naročitu draž kraju, ali je njegova ekonomska vrijednost mala. Brdovito zaleđe je relativno siromašno, a savska je nizina znatnim dijelom podvodna. I današnji prometni položaj je male vrijednosti, iako važna cesta Zagreb-Ljubljana prolazi pored Samobora. Ogranak ceste kroz dolinu Rudarske Gradne za Jastrebarsko u sadašnjim prilikama nema veće važno-sti. Današnja prometna funkcija Samobora je bez veće važnosti i ne bi mogla uvje-tovati smještaj i osigurati razvoj gradskog naselja.

Samobor je udaljen svega 5 km od hrvatsko-slovenske granice, ali kroz po-sljednja četiri stoljeća to nije zatvorena granica, jer su unutar austrijskih zemalja, odnosno kasnije Austro-Ugarske, postojale samo administrativno-upravne i kroz izvjesno vrijeme carinske međe. Ipak je granični položaj kroz dugu historiju bio bitan za njegovo značenje i život. Današnja međa ustalila se još sredinom 12 stoljeća²⁾ i nije se mijenjala osim kraćeg prekida za vrijeme češke vladavine u 13 stoljeću³⁾.

Samobor je svojim položajem i razvojem usko povezan sa susjednim gorjem, koje je po njemu dobilo i ime. Samoborska gora je dio Žumberačke, a kao međa se najčešće uzima niz dolina potoka Bregane i Drage. Karakteristika okolnog rub-nog dijela gorja su duboko usječene potočne doline, što je rezultat dolomitskog sastava i velikog nagiba terena. Samobor ima povoljan i dominantan položaj u odnosu na veze s predjelima u Samoborskoj gori. Smjestio se na sutoku dolina Lipovečke i Rudarske Gradne, te njihovih pritoka, kojima se pristup iz posavske nizine grana i nastavlja u brdovitu pozadinu.

Doline Rudarske i Lipovečke Gradne, koje se spajaju neposredno prije izlaska iz gorja, bile su od presudnog značenja za smještaj Samobora. Nažalost ne može se točnije utvrditi razdoblje, kada je nastalo prvo naselje na tom položaju. Dosada nisu pronađeni pretpovijesni nalazi na mjestu današnjeg grada, iako ih u okolici ima. Tako su nađeni dijelovi oružja na Gradišću, posuda na Hajdovčaku, nad-grobni humci na Japetiću, novac u blizini Okića⁴⁾, dakle sve po brežuljcima, što

1. Prilikom popisa stanovništva 31. III. 1953. Samobor je imao 4.667 stanovnika.

2. Dr. Stj. Srkulj: Hrvatska povijest u 19 karata, Zagreb, 1937, str. 36.

3. Vj. Noršić: Samobor grad, Samobor 1912, str. 14—15.

4. Ing. N. Bošnjak: Predpovijesni nalazi u okolini Samobora i Stj. Hrčić: Najstariji novci kovani na području današnje Hrvatske — »Samoborci« — u: Samobor — izdanje od-bora za proslavu 700-godišnjice Samobora 1242—1942, Zagreb 1943, str. 24—25.

bi ukazivalo, da su predrimska naselja izbjegavala nizinu i doline. Današnji dolinski položaj Samobora nije dakle odgovarao potrebama tadašnjeg vremena.

Određenih zaključaka ne možemo stvarati ni za rimsko doba, ali s puno osnova pretpostavljamo, da je prvo naselje na tom položaju, ili barem u neprednoj blizini, nastalo još prije odlaska Rimljana⁵⁾. Najvjerovatnije je to bilo mala utvrda na povoljnom obrambenom položaju nedaleko savske ceste, koja je prolazila ravnicom nekoliko kilometara sjeveroistočnije. Treba imati u vidu i ulogu ceste kroz dolinu Gradne prema prigorju Plješivice. Inače bi položaj Bregane bio mnogo povoljniji za smještaj naselja na pogodnom obrambenom mjestu u blizini tadašnje glavne ceste. Sudeći po tragovima u starim rudarskim oknima, bila su u vrijeme Rimljana iskorišćivana i rudna bogatstva. Sve ukazuje na postojanje naselja na mjestu današnjeg Samobora ili u njegovoj neposrednoj okolini, kojeg je nestalo porašću rimske vlasti i dolaskom novog stanovništva.

Iskorišćivanje ovog vrijednog položaja u razdoblju do prvih pisanih spomenika dokazuju tri činjenice:

a) Toponim Gradišće za zaselak iznad doline Lipovečke Gradne, zapadno od Samobora, ukazuje na mjesto, gdje je postojalo naselje, koje je čitavo, ili barem njegove ostatke, vidjelo novo doseljeno stanovništvo. To potvrđuju i, za sada još oskudni, arheološki nalazi.

b) Samoborski castrum, na brežuljku iznad mjesta, gdje se spajaju doline obiju Gradni, bio je po svom značenju u 13 stoljeću među prvima u ovom dijelu Hrvatske⁶⁾.

c) Suburbij na završetku doline, koji je postojao u 13 stoljeću i bio tako važan, da je dobio izuzetan pravni položaj.

Gradišće, castrum i suburbij dokazuju, da je prostor na izlazu potoka Gradne iz Samoborske gore imao u dalekoj prošlosti znatnu vrijednost i značenje.

Stari grad na izdvojenom dolomitskom grebenu pored sastava dviju Gradni sagrađen je u razdoblju između 1260—1270. godine kao granično utvrđenje pristasa češkog kralja Přemisl Otokara II. u borbi s ugarsko-hrvatskim kraljem Belom III. (IV.)⁷⁾. Za vrijeme ratova u 13 stoljeću kraj je poprište borbi. Grad stradava zbog nesigurnosti i opadanja stanovništva, a s obzirom na tadanje zakone ratovanja nije isključeno, da je i opustošen⁸⁾. Kroz 15. i 16. stoljeće Samobor je imao mnogo briga i sa, relativno dosta dalekom ali nikada sigurnom, granicom Hrvatske prema turskoj carevini⁹⁾.

5. Andrija Blašković (1726—1796), koji se bavio poviješću rimske Andautonije, tvrdi da je u blizini današnjeg Samobora u rimsko vrijeme moralo postojati naselje (Vj. Noršić: O samoborskoj župi i župnoj crkvi, u: Samobor, Zagreb, 1943. str. 77).

6. Kralj castrum daje na upravu odnosno poklanja tada najjačim velikaškim porodicama, koje se o vlast nad njime često i pravdaju (V. Noršić: Samobor grad, Samobor 1912).

7. I. Kukuljević Sakcinski: Njeke građine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, Sv. I, Grad Samobor, Zagreb 1869, str. 1. i V. Noršić: Samobor grad, str. 15).

8. Posjed grada Lipovca, koji je obuhvaćao područje između Save i Bregane do izvora Gradne, prodaje se 1283. godine za svega 150 maraka, jer je opustošeno i slabo naseljeno sporadi rata dugoga i nepomirljivog vremena (J. Čuk: Zagrebačka županija oko XIII stoljeća, Zagreb 1942. str. 136).

9. M. Lang: Samobor — narodni život i običaji. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. XVI—XIX. — Knj. XIX, Zagreb 1914, str. 231 i 249—250.

Početak svibnja mjeseca 1593. godine Hrutan beg pošavši iz Petrinje hara u okolini Kerestina i odvodi roblje (R. Lopašić: Prilozi za povijest Hrvatske XVI i XVII vijeka iz Štajerskog zemaljskog arhiva u Gradcu, Starine knj. XIX, Zagreb 1887, str. 63).

Vjekovne promjene ostavile su tragove u izgledu i životu grada. Preživio je velike krize i stradanja, ali su uvjeti za opstanak i razvoj ipak bili dovoljni, da se Samobor održi. Svaki od elemenata njegova položaja imao je posebnu vrijednost i utjecao na značenje i razvoj grada. Nemirni reljef i dolina potoka Gradne pružaju zaklonište i položaje za utvrde, a zemljište u ravnici pogodovalo je zemljoradnji. Brdo u zaleđu je davalo šume i rude, a potok Gradna vodu. Spoj dolina obiju Gradni, brežuljci i ravnica, čine elemente složenog pejzaža, u kome se kroz dugo historijsko razdoblje od preko 700 godina održalo gradsko naselje.

Mjesto je i prije gradnje utvrde postojalo i imalo važnost¹⁰⁾, što opravdava, da su mu kraljevskom poveljom 1242. godine¹¹⁾ dodijeljene posebne građanske povlastice. Nema pouzdanih dokumenata, iz kojih bismo mogli odrediti osnovne, na kojima počiva značenje Samobora u ovom prvom razdoblju. To ćemo pokušati utvrditi analizom geografskih elemenata. Povelja je stanovnicima suburbija omogućila, da se u idućim stoljećima u znatnoj mjeri obrane od feudalnih nasilja i unapreduju svoje naselje, kome su u to doba obrt i trgovina bili glavni elementi ekonomije.

Funkcije — Pored obrambenih funkcija, granični je položaj Samoboru davao i izvjesne druge uloge. U ranom srednjem vijeku još ne postoje državne granice u današnjem smislu. Nisu to uvijek strogo precizirane linije, osobito ako se radi o neplodnom i ekonomski malo vrijednom zemljištu. Naselje s utvrdom najbliže granici predstavlja među i ima zadaću da je čuva, ali i iskorišćuje, ostvarujući za svoga vladara ili feudalca prihode ubiranjem pristojbi i daća za njen prijelaz. Putujući iz Rima, papinski nuncij Rufin piše, da je godine 1317. ušao kod Samobora u Ugarsko kraljevstvo¹²⁾. Prema tome je Samobor imao karakter graničnog grada.

Za napoleonskih ratova Samobor od 1809—1813. potpada pod Iliriju, te je bio prigušen nedalekom i neprirodnom granicom na Savi. Iako su ovi krajevi za to kratko vrijeme po prvi puta osjetili blagodati izvjesne društvene slobode i jednakosti, ipak ta okupacija znači gospodarski regres Samobora. Austrija je ovu neprirodnu odvojenost donekle produžila stvaranjem austrijske Ilirije, koje nestaje tek godine 1822.

Carinski zid, koji nepravедno štiti austrijske producente od konkurencije producenata iz zemalja ugarske krune, ubrzava propast samoborskog rudarstva u 19. stoljeću. Samoborski su rudnici i inače u teškoj situaciji, zbog udaljenosti od potrošača i iscrpljenosti okana, te ne mogu plasirati svoju proizvodnju u Kranjskoj i Štajerskoj. Rudarenje konačno prestaje.

Povelja o povlasticama iz 13. stoljeća daje podatke o općinskoj međi. Iz njih vidimo, da se današnji grad prostorno gotovo ne razlikuje od tadašnjeg općinskog područja. Dolina s utvrdom, kasnijim castrumom, služila je kao siguran zaklon u opasnostima, dok je centar mjesta bio na izlazu doline u nezaštićenom dijelu, gdje su bile stara župna crkva i općinska vijećnica. Osim krajnjeg dijela doline Gradne, sposobnog za obranu, općinsko je područje obuhvaćalo i znatan nizinski predio, relativno povoljan za zemljoradnju. Iz toga možemo zaključiti, da su stanovnici naselja iskorišćivali i obrađivali zemlju. Agrarni element privrede Samobora održao se do danas, ali ga mi ne ćemo obrađivati, jer on ne određuje specifične osobine grada.

10. G. Szabo: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920, str. 60.

11. Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, uredio Tade Smičiklas, sv. IV, Zagreb 1906, str. 164—166.

12. J. Čuk, op. cit. str. 138.

Fot. 1. Pogled na Samobor iz zaselka Gradišće.
Crkveni zvonici su na kraju starog dolinskog dijela i dalje na ravnici širi se noviji industrijsko-
stambeni dio. Desno ruševine starog grada.

*Phot. 1. La vue de Samobor prise du hameau Gradišće
Les clochers d'église bordent le vieux quartier pendant que le quartier plus récent (habitation et indu-
strie) s'étend plus loin dans la plaine. A droite les ruines de l'ancien château fort.*

Fot. 2. Glavni trg u Samoboru.
Trg je imao gotovo isti izgled početkom druge polovice 19. stoljeća.

*Phot. 2. La place principale de Samobor.
Elle a gardé le même aspect qu'elle avait au début de la deuxième moitié du 19ème siècle.*

Prednosti položaja dolaze do izražaja i naselje dobiva puno značenje stvaranjem ugarsko-hrvatske državne zajednice, jer postaje važna postaja na značajnom putu nove države. Zajednička država ima velik interes za vezu s Jadranskim morem i preko njega s ostalim Mediteranom, osobito s Rimom. Veliki put iz Panonske nizine preko Lepoglave i Krapine najlakše je prelazio preko savske nizine i Save između Harmice i Mokrica. Od Samobora je nastavljao dolinom Gradni u prigorje Plješivice i dalje preko Ozlja, Modruša i Kapelskih vrata do Senja. Ovo je sigurno stari put, jer je povezivao župna i od davnine naseljena pitoma prigorja. Važnost mu se naglo povećava crkvenom i državnom organizacijom ugarsko-hrvatske države. Brojne utvrde i opatije duž ovog puta ukazuju na njegovu važnost i funkciju. Put duž desne strane doline Save bio je važniji i topografski uvjeti za njegovu gradnju povoljniji. Močvarne doline Sutle, Krapine i Lonjsko polje predstavljali su velike prometne poteškoće, i zato je desna strana savske doline bogatija historijskim spomenicima, koji su vezani za ovaj put. Pristup prema prigorju Plješivice bio je dolinama Gradni lakši nego preko močvarnog terena oko Rakovice i preko nemirnog reljefa u podnožju Okića. Samobor je dakle bio važna točka na ovom putu; ta važnost je bila pojačana i drugim specifičnim faktorima.

Iskorišćivanje rudnih bogatstava u dolini Rudarske Gradne pojačalo je ulogu ogranka, koji je ovuda prolazio, kao i značenje cijelog puta. Samoborska gora obiluje mnogim rudnim vrstama, od kojih su iskorišćivane samo bakar i željezo. Nalazišta su vezana uz paleozojske naslage kao i uz lokalne vulkanske izljeve. Kako su produktivni slojevi obično blizu površine ili čak ogoličeni, to su rude lako uočene i bez većih tehničkih zahvata iskorišćivane. Već se u 14. stoljeću kraj oko Samoborskih Ruda zove Rovi (Fundinae-Fodinae)¹³, dakle već je u to vrijeme postojala rudarska djelatnost. Najvjerojatnije su rudarenje u ovim krajevima oživili Česi još u 13. stoljeću, kada su na kraće vrijeme prisvojili ovaj dio Hrvatske. Možda su i utvrdili Samobor zbog rudnog bogatstva, jer je poznato, da je češka država u to vrijeme imala razvijeno rudarstvo.

Pun zamah dobiva rudarenje od 16. stoljeća, od kada je samoborski kraj najvažniji producent bakra u Hrvatskoj. Prema nekim se podacima¹⁴ početkom 18. stoljeća dobivalo godišnje oko 8000 centi¹⁵ bakrene kovine. Rudarska se djelatnost odvija uglavnom oko Ruda. Najprirodnije središte i trgovište za to rudarsko područje bio je Samobor, koji je od rudnika udaljen svega 5 kilometara. Preko Samobora se organizirao i vršio izvoz proizvedenih kovina. Grad postaje i preradivački centar s livnicom bakra i mnogobrojnim obrtnicima. Iz Samobora se upravlja rudnicima, jer su im vlasnici bili feudalci, gospodari samoborskog castruma, dok nisu prešli u vlasništvo obogaćenih građanskih trgovaca i posjednika. U gradu je osnovan još 1785. rudarski sud, što je pojačalo rudarski karakter Samobora.

Koliko je rudarenje bilo značajno, dokazuje i činjenica, što je grad napredan i u vrijeme najveće turske opasnosti. Zbog ratnih potreba započinje i jača rudarska produkcija, koja ovaj kraj izdiže među najvrednije rudarske krajeve u Hrvatskoj. Važan prometni položaj imao je veliko značenje za razvoj rudarenja.

Dolinski smještaj bio je povoljan i u vrijeme turske opasnosti, kada se samoborski suburbij povlači u zaštićeni dolinski dio, podno castruma. Položaj je bio ojačan

13. Laszovski E.: Rudarstvo u Hrvatskoj I—II, II dio, Zagreb 1944, str. 153.

14. Bičanić R.: Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860), Zagreb 1951, str. 94.

15. 1 bečki cent je 56 kg.

obrambenim zidom. Strateški se momenti izražavaju i u toponomastici. Tako se proširenje doline u unutrašnjosti grada, gdje su se branitelji često okupljali i «taborovali»; i danas naziva Taborec. Brežuljak Stražnik je dobio ime po povoljnom položaju za predstraže, a Puškena Gorica također svojim nazivom upućuje na vojničko značenje ovog položaja.

Već godine 1676. dakle u vrijeme kada jenjava turska opasnost, gradi se nova župna crkva, i to na izlazu doline i utvrdenog dijela, na mjestu prastare, koja je vjerojatno bila zapuštena. Iz toga se vidi, da je smještaj naselja unutar doline bio samo nužda, uvjetovana tadašnjim prilikama. Čim to nije bilo potrebno, grad se širi iz doline prema otvorenom prostoru. Ali sada je naselje rudarsko-obrtnički centar većeg značenja. Samobor se ponovno približio glavnom prometnom putu, koji je spajao sjeverozapadnu Hrvatsku s Kranjskom. Trasa ovog puta neznatno odstupa od rimske ceste.

I pored povoljnog položaja za regionalni gospodarski centar Samobor nije uspio da se razvije do tadanjih maksimalnih mogućnosti, zbog stalnih nasilja od strane feudalnih vlasnika castruma. Krajem 18. stoljeća počinje naglo opadanje feudalne moći i gubi se značenje castruma¹⁶.

Sredinom 19. stoljeća prestaje rudarski period. U drugoj polovici 19. stoljeća razvija se industrija stakla, kojoj pogoduje šumsko bogatstvo, ali krajem stoljeća prestaje i to. Pokušava se eksploatacija ugljenih nalazišta,¹⁷ a posebno značenje ima razvoj obrta, koji je nadaleko bio cijenjen¹⁸; u novim se i nepovoljnim prilikama obrtnička djelatnost međutim ograničuje na potrebe grada i neposredne okolice. Samoborskog obrtnika postepeno nestaje s većine hrvatskih i slovenskih sajnova. Najteži udarac za Samobor bile su velike prometne promjene.

Gradnja željeznica mijenja prometne prilike u ovom kraju. Godine 1862. dovršena je željeznička veza od Zidanog Mosta preko Zagreba do Siska, te je njome sav promet prebačen na suprotnu lijevu stranu Save. Na taj je način Samobor ostao bez prometne funkcije, koja je bila glavni element njegova značenja i razvoja. Samoborski rudarski i obrtnički poduzetnici ne mogu konkurirati austrijskim i ostalim proizvođačima s daleko manjim prijevoznim troškovima i bogatijim nalazištima.

To je bio veliki preokret u životu grada, koji u novim prilikama gubi gotovo sve prednosti svoga položaja. Smješten je na kraju doline, koja mu za obranu više nije potrebna, već jedino olakšava vezu s malim selima u unutrašnjosti gorja. Leži na cestovnoj vezi, koja u novim prilikama gubi značenje. Susjedna rudna nalazišta postala su nerentabilna i, što je još značajnije, prometno teško pristupačna. Nastupa stagnacija, koja traje gotovo jedno stoljeće — središnji trg Samobora ima gotovo isti izgled kao i u drugoj polovici 19. stoljeća.

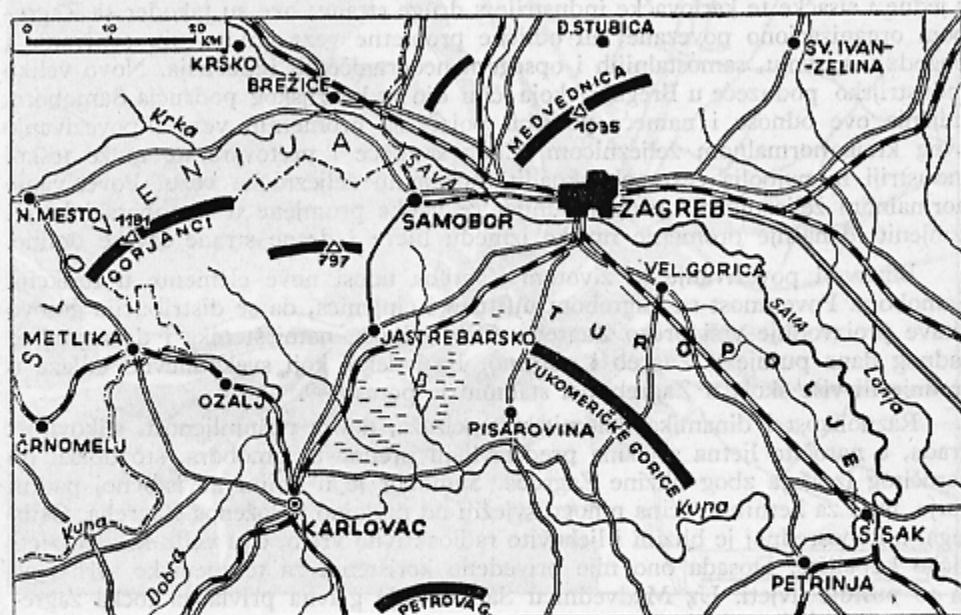
Grad se našao na prekretnici, jer je izgubio prednosti geografskog položaja i regionalne ekonomske izvore. Funkcija regionalnog obrtničko-trgovačkog i administrativnog centra čuva ga od potpune propasti. Samobor je za okolni kraj obrtničko središte za razne potrebe, a posebno uslužne i popravke. U gradu je također tjedni sajam, važan za regionalnu razmjenu dobara.

16. Castrum je od godine 1777. nenastanjen.

17. Eksploatacija ugljenih nalaza je sa kraćim prekidima nastavljena do prosinca 1951., kada prestaje kopanje kod Grdanjaca. U okolini Ruda su godine 1953. ponovo započeta ispitivanja nalaza željezne i bakrene rudače. Otvaranje novih okana omogućilo bi eksploataciju ukoliko bi se uspješno riješili teški tehnički i prometni problemi.

18. M. Lang, op. cit., knj. XVII, Zagreb 1912, str. 48—99.

Nakon dugog perioda opadanja i stagnacije Samobor dobiva novu funkciju, koja je uvjetovana blizinom Zagreba i odgovarajućim socijalno-ekonomskim razvojem. Dok su u predželjezničkom vremenu imali približno istu važnost, iako različite specifične funkcije, Zagreb se u novim prilikama razvio u veliki grad i poređenje sa Samoborom može poslužiti za ocjenu tog razvoja. Željezničkim vezama prešlo je prometno strujanje na lijevu obalu Save. Željezničke pruge i glavne ceste koncentriraju se i križaju u Zagrebu, Samobor ostaje po strani, stagnira i opada. Ali veliki grad uskoro snagom svoje ekonomike i potrebama stanovništva utječe na mjesta i manje gradove u okolici. Povezanost oba grada već je tako uska i jaka, da upravo njoj Samobor mora zahvaliti svoje današnje značenje.

Sl. 1. Prometni položaj Samobora.

Fig. 1. La situation de la ville de Samobor au point de vue des communications.

Prvi koraci u povezivanju oba grada učinjeni su izgradnjom mosta preko Save kod Podsuseda 1883. godine, a 1901. puštena je u promet željeznica uskog kolosjeka, koja preko 50 godina predstavlja glavnu saobraćajnu vezu sa Zagrebom. Ta je veza u najnovije vrijeme upotpunjena i redovnim autobusnim prometom, kome pogoduje prvoklasna auto-cesta dovršena godine 1940. Novom cestom smanjena je udaljenost između dva grada na 20 kilometara. Samobor je postao dio zagrebačkog metropolitanskog područja¹⁹⁾. To sve više dolazi do izražaja u ekonomskom i socijalnom pogledu. Širenjem u smjeru istok-zapad, Zagreb je već obuhvatio i Podsused i na taj se način približio Samoboru na nepunih 12 kilo-

19. Željeznica Zagreb—Samobor je pod upravom gradskog poduzeća sa sjedištem u Zagrebu. Gradski izborni organi i upravne ustanove Zagreba raspravljaju o uređenju stalnog saobraćaja sa Samoborom vezama, koje bi bile produženje tramvajske, autobusne odnosno trolejbusne mreže na području grada Zagreba. To pokazuje da Zagreb povezivanje sa Samoborom smatra svojim gradskim problemom.

metara. Prostorna blizina, usavršavanje prometa i poslovna tradicija uvjetovali su, da se u Samoboru ubrzo formira jako žarište zagrebačkog metropolitanskog ekonomskog života.

Samoborska industrija ima dopunski karakter prema zagrebačkoj, a ima poduzeća, kojima se pogoni nalaze u oba grada. Razvoju industrije u Samoboru naročito pogoduje, pored blizine Zagreba, duga obrtnička tradicija, koja daje odličnu radnu snagu za specijalne industrije smještene u Samoboru (kemijska, fotokemijska, elektro-aparati, tekstil i kristalno staklo). Lagana i precizna industrija, koja traži vještu radnu snagu, a lakše rješava transport sirovina i fabrikata — to je karakteristika samoborske industrije. U tome je razlika između samoborske s jedne i sisačke te karlovačke industrije s druge strane; ove su također sa Zagrebom organizaciono povezane, ali odlične prometne veze omogućuju osnivanje i pogoduju razvoju, samostalnijih i opsegom neograničenih industrija. Novo veliko industrijsko poduzeće u Bregani, koja čini dio industrijskog područja Samobora, mijenja ove odnose i nameće potrebu pojačanja prometnih veza i povezivanje ovog kraja normalnom željeznicom. Zbog skupoće i pretovara ne može teškoj industriji ni najbolja cesta nadoknaditi normalnu željezničku vezu. Povezivanje normalnom željezničkom prugom unijet će velike promjene u samoborski kraj i izmjeniti današnje prometne razlike između lijeve i desne strane savske doline.

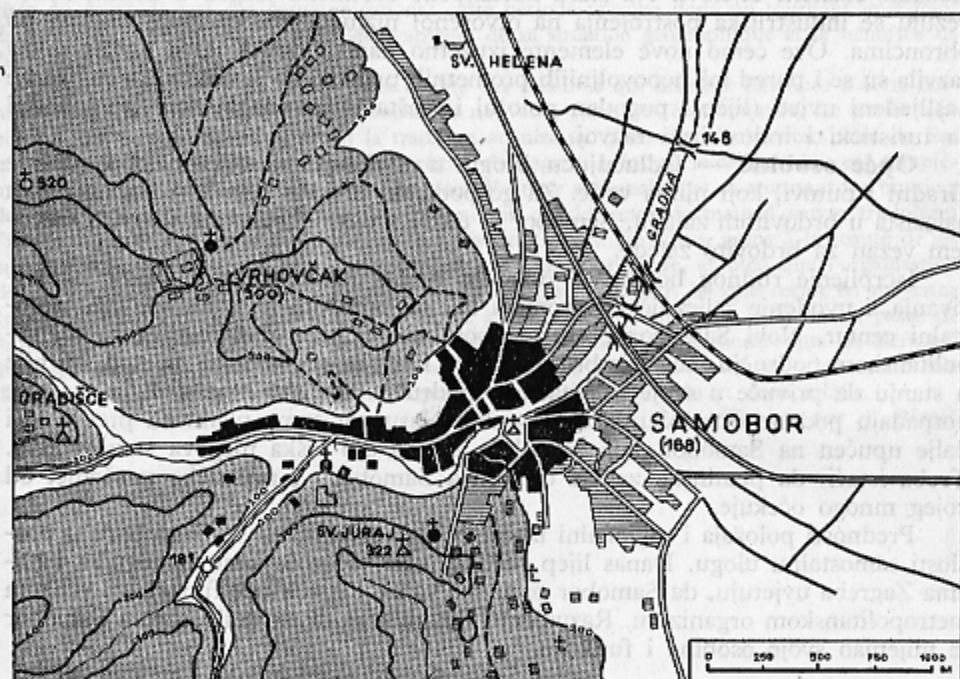
Blizina i povezivanje sa životom Zagreba unosi nove elemente u funkciju Samobora. Povezanost sa Zagrebom ilustrira i činjenica, da se distribucija gotovo čitave proizvodnje vrši preko Zagreba. Dio radnika, namještenika i daka svakog radnog dana putuje u Zagreb i obratno. Broj daka, koji svakodnevno odlaze u srednje ili više škole u Zagrebu, u stalnom je porastu²⁰.

Raznolikost i dinamika dolomitskog pejzaža, dobra pošumljenost, slikovitost grada, a naročito ljetna svježina predstavljaju prednost Samobora, što dolazi do naročitog izražaja zbog blizine Zagreba. Samobor je u dolini na istočnoj padini gorja, te je za ljetnih vrućina mnogo svježiji od prisojno položenog Zagreba. Osim toga, u neposrednoj je blizini i ljekovito radioaktivno vrelo, čiju vodu koristi izletničko kupalište. Dosada ono nije privedeno korištenju za terapijske svrhe, ali za to postoje uvjeti. Uz Medvednicu Samobor je glavna privlačna točka zagrebačkog prazničkog turizma i sigurno najbolji predstavnik takvog tipa gradića u Jugoslaviji. Unutar izotele od 25 kilometara Zagreb nema povoljnijeg izletničkog i turističkog centra. U nedjelju i prazničke dane putnički promet se odvija u daleko većoj mjeri, naročito ljeti. Željeznica prevozi između Zagreba i Samobora prosječno u svakom pravcu nešto ispod 1000 ljudi dnevno. Najveći je promet u ljetnim mjesecima. Godine 1951. dostignut je maksimum u mjesecu svibnju kada je dnevni prosjek u svakom pravcu iznosio 1260 putnika. Izletnički, praznički promet nerazmjerno je veći od poslovnog na radne dane. Računajući željeznicu, autobus i automobile, te individualna laka prijevozna sredstva, na nedjelje u toplom dijelu godine dolazi ili prolazi kroz Samobor u okolno gorje 10.000 izletnika. Time je geografski položaj Samobora ponovno dobio vrijednost i novo značenje.

20. Prosječno je tokom 1952. godine preko 200 zaposlenih osoba svakodnevno odlazilo na rad u Zagreb. Samo samoborskom željeznicom putovalo je mjeseca veljače iste godine 194 radnika i službenika u Zagreb, da bi se nakon završenog rada vratili u Samobor. Ukoliko usporedimo taj broj s ukupnim brojem samoborskih stanovnika, koji su u radnom odnosu, vidimo, da je njih preko 13% bilo zaposleno u Zagrebu.

U veljači godine 1952. putovalo je željeznicom dnevno 97 učenika.

Dalji razvoj Zagreba uporedo će podizati i Samobor, koji postaje izraziti tip t. zv. satelitskog grada. Do ovog je stanja došlo spontano bez naročitog planskog utjecaja, jer su to uvjetovali prirodni elementi i nametnuo društveni razvoj. Samobor je preuzeo ulogu dopunskog industrijskog dijela i uređuje se kao izletišno i ljetovališno mjesto Zagreba, a ima uvjete, da se poboljšanjem prometa razvije i u stalno stambeno pregrade i tako izgubi svoju gradsku samostalnost.

Sl. 2. Topografski smještaj i razvoj Samobora.

Crno je označena stara jezgra, a šrafirano noviji industrijsko-stambeni dio

Fig. 2. La situation topographique et le développement de la ville de Samobor.

La partie en noir indique l'ancien noyau de la ville et la partie hachurée le quartier d'habitation et d'industrie, plus nouveau.

Tip — Značenje samoborskog prostora i uloga grada bili su različiti u toku vremena. Ovo se ogleda u širenju i tipu grada. Za formiranje naselja od presudnog je značenja bila dolina potoka Gradne, koja je otvarala suh i dobar put. Naselje je kroz prošlost imalo prometno, obrtničko i vojničko značenje. Suburbij i castrum odgovaraju toj trojnoj funkciji.

Dolina i potok koji njome protječe, imali su odlučan utjecaj na širenje grada. Iskorišćivanje vodene snage utjecalo je na smjer pružanja naselja. Voda je bila obrtu i mlinovima toliko potrebna, da ni povremene poplave, koje su nanosile ozbiljne štete, nisu mogle udaljiti stanovnike od obale. Gradski trg i okolica potječu iz 19. stoljeća, prije željezničkog perioda, kad su ekonomski prosperitet i individualnost Samobora, uvjetovani naprednim obrtom, bili na vrhuncu. U novim prilikama Samobor nije imao vlastite snage da se razvije i preobrazi, a za ini-

cijativu i pomoć, koji su u najnovije doba došli izvana, iz Zagreba, stari okvir nije pogodan. Novi život traži odgovarajući sredinu.

Preuzimanjem najnovijih industrijsko-turističkih funkcija grad kao da se izlio iz dolinskog lijevka, širi se lepezasto po nizini i brežuljcima izvan doline. Stari Samobor je bio skriven u dolini Gradne, a novi zauzima rubni položaj na ravni i padinama prostrane savske doline. U današnjem naselju dolaze do izražaja funkcionalno različiti dijelovi. Na staru obrambeno-obrtničku jezgru u dolini, nadovezuju se industrijska postrojenja na otvorenoj nizini i rezidencijalni dijelovi po obroncima. Ove ćemo nove elemente izuzetno naći u dolini. Dva novija dijela razvila su se i pored još nepovoljnijih prometnih prilika. To je dokaz, da su otprije naslijeđeni uvjeti (lijep i pogodan položaj i vješta radna snaga) naročito povoljni za turistički i industrijski razvoj.

Opće osobine — Odlučujuću ulogu u stvaranju naselja imale su doline Gradni i putovi, koji njima vode. Za gospodarski procvat bila su odlučna rudna nalazišta u brdovitom zaleđu. Samobor je dakle svojim postankom i prvim razvojem vezan za brdovito zaleđe.

Iscrpljenje rudnog bogatstva, odnosno nemogućnost njegova daljeg iskorišćavanja, i uvođenje željezničkog prometa bili su presudni za Samobor kao samostalni centar. Novi Samobor preuzima posebne funkcije u zagrebačkom metropolitanskom području, izlazi iz brdske doline i širi se u posavsku ravnici, ali nije u stanju da privuče u svoje gravitaciono područje nizinska naselja, koja sve više potpadaju pod neposredni utjecaj Zagreba. Nasuprot tome planinski predio je i dalje upućen na Samobor, koji zaposluje znatan dio viška njegova stanovništva. Treba istaći, da planinsko zaleđe osigurava Samoboru i turističko značenje, od kojeg mnogo očekuje.

Prednosti položaja i regionalni izvori dobara osiguravali su Samoboru u prošlosti samostalnu ulogu. Danas lijep položaj, naslijeđene osobine stanovnika i blizina Zagreba uvjetuju, da Samobor preuzme važne i specifične funkcije u velikom metropolitanskom organizmu. Razvojem i dinamikom društvenih faktora Samobor je mijenjao svoje osobine i funkcije.

RÉSUMÉ

Samobor

Site et fonctions géographiques

par S. Žuljić

Samobor est une petite ville située à 20 km. environ au Nord-Ouest de Zagreb, à l'endroit où le ruisseau de Gradna débouche de la Samoborska Gora avant de couler dans la plaine de la Save. La vallée, que creuse ce ruisseau et le relief tourmenté des roches dolomitiques ont favorisé la construction d'une forteresse. La plaine offre des conditions favorables à l'agriculture, les montagnes de l'arrière-pays sont riches en eau et en mines et sont couvertes de forêts. La ville est mentionnée pour la première fois en l'an 1242.

La construction de la forteresse autour de laquelle s'est développé Samobor, favorisé en outre par l'octroi de privilèges, est liée également à la situation frontalière et à l'importance commerciale de la route. Samobor est situé en effet sur une des routes les plus importantes de l'Etat hongaro-croate au Moyen-Age. Cette importance est encore accrue par la proximité des mines. Ainsi se développe un centre de commerce qui échange non seulement les produits

métallurgiques, mais encore ceux de l'artisanat et dont le rôle va croissant. C'est l'un des centres de la production de cuivre de la Croatie du XVI. siècle.

Cependant vers le milieu du XIX. siècle, les conditions qui commandent les circuits commerciaux sont modifiées dans cette région de la Croatie. La principale artère commerciale devient la voie ferrée qui joint Sisak à Zagreb et à Zidani most, et le trafic routier perd son importance ancienne. La ligne de chemin de fer emprunte la rive gauche de la Save et évite Samobor. L'exploitation des gisements miniers cesse d'être rentable, d'autres sont mieux favorisés du point de vue des communications: cette période marque donc un tournant important dans la vie de Samobor, qui perd les avantages de sa situation géographique et le bénéfice de l'exploitation des ressources locales.

Mais la proximité de Zagreb et la facilité des relations qui unissent Samobor à cette dernière ville vont favoriser le développement de nouvelles fonctions économiques. Le perfectionnement des moyens de transport et la tradition acquise au cours des siècles vont faire de Samobor l'une des foyers économiques de la région de Zagreb. L'industrie de Samobor est complémentaire de celle de Zagreb. C'est dans la main d'oeuvre artisanale que se recrutent les ouvriers de l'industrie légère et spécialisée. Les migrations quotidiennes de main-d'oeuvre traduisent l'importance des nouveaux liens qui unissent les deux villes. En outre, grâce à la beauté de ses environs et la fraîcheur de l'été, Samobor est une ville touristique, et bien que l'organisation des moyens de transport et du tourisme laissent encore à désirer, la ville reçoit en moyenne 10.000 visiteurs les jours de fête en été. Grâce à ces nouvelles fonctions, elle est en passe de devenir la banlieue de Zagreb et de perdre son autonomie. Cette étude montre que les éléments géographiques qui déterminent le site, la situation et les fonctions d'une ville jouent un rôle différent suivant les époques et leur importance historique, sociale et économique.

(Traduit par A. Blanc)